

	CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal Impact Factor - (500) - 7.139 Special Issue - 26, Vol. 1 Jan. 2020	ISSN: 2319-8698 Peer Reviewed
---	---	----------------------------------

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Impact Factor – 7.139

ISSN – 2319-86948

Multidisciplinary International Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

March 2020

Special Issue – 26 Vol. 1

Chief Editor

Mr. Arun B. Godam

Guest Editors

Guide

Dr. B. G. Gaikwad

Principal

Shivaji College, Hingoli (MS)

Editor

Dr. Balasaheb S. Kshirsagar

Director, Gandhian Studies Centre

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Dhale S.U.

Dept. of Political Science,

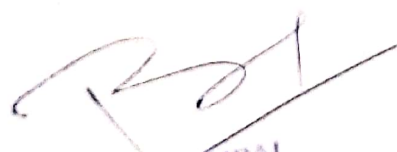
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Hurgule N.R.

Dept. of Sociology,

Shivaji College, Hingoli (MS)

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

Shaurya Publication, Latur

Index

1. महात्मा मोहनदास करमचंद गांधी आणि स्वाधीनतावादी चळवळ
डॉ. अनिल कडारे 1
2. "म.गांधी यांचे आर्थिक विचार"
प्राचार्य, डॉ.बी.जी. मायकवाड 4
- ✓ 3. महात्मा गांधीची अहिंसा व वर्तमान स्थिती 7
प्रा. डॉ. क्षीरसागर बी. एस.
4. महात्मा गांधीजीचे आर्थिक विचार 12
डॉ. मधुकर रामचंद्र भाडे
5. महात्मा गांधीजीचे राष्ट्रीय एकतात्मक संबंधी विचार 14
प्रा. डॉ. विलास आघाव
6. '21 व्या शतकात महात्मा गांधी यांच्या विचारांची आवश्यकता' 18
प्रा.डा. बी. जी. जोगदंड
7. महात्मा गांधी आणि ग्रामविकास 22
डॉ.राखी सिदाम सतगर
8. 21 व्या शतकात महात्मा गांधीजीच्या अहिंसा विषयक विचारांची प्रासंगिकता 26
प्रा. डॉ. बोरोळे रजनी अनंतराव
9. महात्मा गांधीजीचे राजकीय विचार 29
प्रा. डॉ. बी. एम. नरवाडे.
10. महात्मा गांधी यांचे स्त्री सुधारणा विषयक कार्य 33
प्रा. डॉ. हरगूळे निवृत्ती रंगनाथ
11. महात्मा गांधी यांचे शैक्षणिक विचार 36
प्रा.डॉ. फडसुदाम
12. महात्मा गांधी यांचे सत्य आणि अहिंसेविषयक विचार 38
प्रा. पाडदे शिवाजी संभाजी
13. २१ व्या शतकात महात्मा गांधी यांच्या आर्थिक विचारांची आवश्यकता 41
प्रा. माधव मंदेवाड
14. महात्मा गांधीजीचे तात्विक विचार 45
प्रा.सोळंके अंकुश अभिमन्यू
15. महात्मा गांधींची सर्वोदय कल्पना 48
डॉ. शिवाजी पाते

	CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal	ISSN- 2119-8648
	Impact Factor - (SJIF) - 7.139	Special Issue - 26, Vol. I
		Jan. 2020
		Peer Reviewed

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Impact Factor - 7.139 ISSN - 2319-86948
Multidisciplinary International Research Journal
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

March 2020 Special Issue - 26 Vol. I

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editors

Guide

Dr. B. G. Gaikwad

Principal

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Dhale S.U.

Dept. of Political Science,
Shivaji College, Hingoli (MS)

Editor

Dr. Balasaheb S. Kshirsagar

Director, Gandhian Studies Centre
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Hurgule N.R.

Dept. of Sociology,
Shivaji College, Hingoli (MS)

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI

Shaurya Publication, Latur

महात्मा गांधीची अहिंसा व वर्तमान स्थिती

प्र. डॉ. क्षीरसागर बी. एस.

इतिहास विभाग प्रमुख, शिवाजी महाविद्यालय, हिंगोली,

परिचयना

एकविसाव्या शतकात मानवाने विविध नव-नवीन शोध लावून तंत्रज्ञान, विज्ञान व उद्योगांमध्ये मोठी प्रगति केली. यामुळे सर्व मानवी समुह सुखी, आनंदी असल्याचे दिसून येते. परंतु या प्रगतिबरोबरच दहशतवाद, नश्वरवाद, असुरक्षितता, अशांतता, भिती, अस्वस्थ जीवधेणी शस्त्रस्पर्धा व विविध साथीचे रोग इत्यादी समस्यांमुळे मानवी जीवन विस्कळीत झाले आहे. जगांमध्ये भितीयुक्त स्थिती आहे. मानवी महत्त्वाकांक्षेमुळे सर्व जग युद्धाच्या तोंडावर उभे आहे. केवळ युद्धाचा भडका होईल सांगता येत नाही. युद्ध व युद्धस्त्रो वृत्ती वाईट आहे, हि बाब सर्वज्ञात असूनही सत्ता, लोभ, इर्ष्या, मत्सर, वंशवाद, कुळभेद, वर्ग-वर्णभेद, धर्म-जातीभेद यासर्व मोठी मानवी प्रगतीस हाणीकारक आहेत. हे माहित असूनही सर्वांनी डोळ्यावर गांधारीसारखी पट्टी बांधली आहे.

आज संपूर्ण जगाला 'कोरोना' या विषाणूजन्य आजाराने व्यापून टाकले आहे. हा विषाणू चीनमधील वुहानमध्ये असलेल्या पी-4 या प्रयोगशाळेत तयार करण्यात आल्याची शक्यता शास्त्रज्ञांनी वर्तवली आहे. चीनने वुहानमधील प्रयोगशाळेतूनच वैद्यकीय शोध लावून अणुचरित्र तयार केले आहेत. जगातील अनेक देश जैविक अस्त्रे तयार करण्यासाठी जिवानू आणि विषाणूच्या जनुकीय रचनेत परिवर्तन करण्याच्या खटपटीत आहेत. हि पूर्वकल्पना स्टीफन हॉकिंग या महान शास्त्रज्ञाने दिलेली आहे. त्यामुळे मानव विघातक ठरणाऱ्या प्रयोगांना कोणत्या मर्यादेपर्यंत परवानगी द्यायची हा मोठा प्रश्न आहे. जनुकीय फेरबदल केल्याने विषाणू अधिक शक्तीशाली होतात. त्याद्वारे जैविक अस्त्रे तयार करून एखाद्या देशावर हल्ला केला, तर त्याचा बचाव करणे अशक्य होईल हा मोठा धोका आहे. परंतु सर्व मानवजातीवर आपलेच अधीराज्य असावे, महासत्ता बनने, इतरांवर आपणच हक्क व हुकुम गाजवावे, व स्वतःच्या अस्तित्वाबाबत असुरक्षित राहणे. स्वतःच्या सुरक्षिततेसाठी चीनला 'कोरोना' नावाचा अणुबाँब तयार करावयाचा होता कि काय ? हे एक कटूसत्य आहे. परंतु निसर्गाच्या समोर कोणीही जाऊ शकत नाही. कारण हा चीनचा प्रयोग सपसेल फेल झाला व या विषाणूचा पहिला बळी चीनच ठरला. परंतु म्हणतता ना 'विनाश काले विपरीत बुद्धी' अशी गत चीनची झाली आहे. मात्र त्याची दाहकता संपूर्ण मानवजातीस भोगावी लागत आहे. आज संपूर्ण जग अस्थिर, वैफल्यग्रस्त, विस्कळीत झाले आहे. अशा परिस्थितीतून फक्त 'गांधी विचार' मानवजातीस तारू शकते.

जगांमध्ये दोन मोठ्या शक्ती अस्तीत्वात आहे. एक अणुबाँब व दुसरी गांधीचे अहिंसक विचार. अणुबाँब हे विध्वंसाचे, प्राबल्याचे, सर्वनाशाचे प्रतिक. तर गांधींची अहिंसा हि शांततेचे, विधायकतेचे, निर्मितीचे प्रतिक. वर्तमान स्थितीमध्ये सर्व जगात गांधींची अहिंसा अंगिकारणे हा एकच पर्याय आहे. त्यासाठी महात्मा गांधींच्या अहिंसक विचाराची कास धरणे गरजेचे आहे. नसता मानवजातीचा एक दिवस शेवट होणे निश्चित आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्ट

- 1) महात्मा गांधींची अहिंसा व अहिंसक विषयक विचार समजून घेणे.
- 2) वर्तमान स्थिती व महात्मा गांधींची अहिंसा यावर प्रकाश टाकणे.

गृहितक :-

- 1) महात्मा गांधींची अहिंसा हि दूबळ्यांची नसून शुरांचा अहिंसा आहे. त्याला अध्यात्माची जोड आहे.
- 2) अणुबाँब व महात्मा गांधींचे अहिंसक विचार या दोन शक्तीच आज जगात सर्व शक्तीमान आहेत.

संशोधन पद्धत व तथ्य संकलन

प्रस्तुत शोध निबंधासाठी विश्लेषणात्मक, वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा अवलंब केला असून शोधनिबंध लेखनासाठी तथ्यसंकलनाच्या दुय्यम साधनांचा उपयोग करण्यात आला आहे. यात गांधीजींनी लिहिलेल्या ग्रंथांचा तसेच गांधी यांच्यावर इतरांनी लिहिलेले ग्रंथ, मासिके, वर्तमानपत्रे यांच्या आधारे माहिती संकलित करण्यात आली आहे.

गांधींची अहिंसा

अखंड भारतात शोषण विरहित आणि समतेवर, न्यायावर आधारीत असा लोकशाही समाज गांधींना अभिप्रेत होता. धर्मभेद, जातिभेद, भाषाभेद व वर्गभेद अशा समाजविघटित करणाऱ्या व समाज मोडणाऱ्या वृत्तींच्यावर उठणारा समाज गांधींना अपेक्षित नव्हता, तर बंधुभावाने परस्पर व्यवहार साधणारा असा समाज महात्मा गांधींना अपेक्षित होता. 'त्यामध्ये मात्र अनंत अडचणी आजच्या समाजात राजकीय व्यक्ती, पक्ष, विचार यांनी निर्माण केल्या आहे. भारतीय संविधानाने एकच म्हणजे भारतीय नागरिकत्व मान्य केले आहे. मग तुम्ही कुठल्याही गावाचे, धर्माचे वा जातीचे आहात. याचा नागरीकत्वाशी संबंध नाही. नागरीकत्व प्रादेशिक, धार्मिक नाही, तर फक्त भारतीय आहे. हि अखिल भारतीयत्वाची संकल्पना गांधीजींची देणगी आहे.' आणि आज नागरीकत्वेच्या

कायदयामुळे भारतभर मोठे राजकारण होत आहे. केवळ राजकीय स्वार्थापोटी देशहित वाजूला सारले जात आहे. हि फार मोठी खेदाची बाब आहे. यासाठीच गांधीजींनी ब्रिटीशांपासून आपली मुक्तता केली का ? सत्य व अहिंसेचा आधार घेऊन गांधीजींनी इंग्रजांना भारत सोडण्यास भाग पाडले. कारण इंग्रजांचे प्रत्येक धोरण ज्यापाराच्या संभावनेवर आधारित होते. यामुळे नेपोलियन इंग्रजांना 'दूकानदाराचे राष्ट्र' म्हणत असे. या दूकानदारीला गांधीजींनी अहिंसेच्या मार्गाने प्रतिकार करून भारतास स्वातंत्र्य मिळवून दिले. गांधींच्या यासर्व कार्यामागे अध्यात्मिक भूमिका ही महत्वाची आहे. त्यांची एक स्वतंत्र विचारपद्धती असून त्या विचाराचा मुळ पाया हा नीतीमूल्ये, आदर्शवाद, परमधर्मसहिष्णुता, लोकशाही, स्वातंत्र्य, समता, सत्य आणि अहिंसा या विधायक संकल्पनेतून पक्का झाला होता. आचार आणि विचार यांच्यातील एकरूपता हे गांधी जीवनपद्धतीचे वैशिष्ट्य होते. गांधी विचार हा इतरांना सांगण्याचा वा लिहण्याचा विषय नाही, तर तो प्रत्यक्ष जगण्याचा विषय आहे. गांधींनी अहिंसा, त्याग, सर्वोदय, हिंजमत, स्वदेशी, सांगण्याचा वा लिहण्याचा विषय नाही, तर तो प्रत्यक्ष जगण्याचा विषय आहे. गांधींनी अहिंसा, त्याग, सर्वोदय, हिंजमत, स्वदेशी, गामस्वराज्य, नई तालीम व असहकार या संकल्पना प्रथम स्वतः आचरणात आणल्या, त्यामुळेच गांधींच्या विचाराचा प्रभाव सर्वत्र मानला जातो. मार्टिन ल्युथर किंग पासून ते बराक ओबामापर्यंत तर नेहरूपासून ते आजपर्यंत गांधी यांच्या विचाराचा मोठा प्रभाव आहे. महात्मा गांधी यांच्या कार्याचा पायाच अध्यात्म आहे.^४ परंतु आज अध्यात्मापेक्षा भौतिक उपभोगाचा हव्यास मोठ्या प्रमाणात हवासा अशी सर्व सामान्यांची वृत्ती होत चालली आहे. गांधींनी मात्र मिळणार्या सोईचा कमित-कमी उपयोग करावा.^५ अशा अहिंसा पालनाने आपले जीवन व्यतीत केले.

विध्वंसक शक्तीला केवळ अहिंसक शक्तीनेच शांत करता येते. जगामध्ये जनतेमार्फत जेथे-जेथे परिवर्तन घडून आले. तेथील मानसांना सुप्त अंगाने जी आपल्या शक्तीची जाणीव झाली, त्यामागे महात्मा गांधी यांच्या अहिंसक विचाराचा मोठा वाटा आहे, कारण प्राचीन काळापासून मानवजातीने विनाशाचे तांडव किती भयंकर असतात हे अनुभवले आहे. काही व्यक्ती मात्र याकडे दुर्लक्ष करतात. हुकुमशहा किम झोंग, चिनी राष्ट्रअध्यक्ष- सी झिनपिंग याशिवाय काही धर्मवेडेपणातून दहशतवादी कृत्य करणारी मनोवृत्ती, तर काही नक्षलवादी हिंसेनेच प्रश्न सुटतात या विचारास घट्ट धरून आहे. या लोकांमध्ये गांधींच्या अहिंसक विचारांची पेरणी करणे आवश्यक आहे. तरच मानवजातीला स्थैर्य लाभेल. आज बहुतांश युद्धखोर मानसांनाही समजायला लागले आहे. विनाश नको, विकास हवा. या विधायक विचारांच्या पाठीमागे गांधींच्या अहिंसक विचारांची प्रेरणा व स्फुरिले आहे.

अहिंसेला प्राचीन इतिहास मोठा आहे. भारतात अहिंसेचा प्रारंभ श्रीकृष्णाने केलेला दिसेल. जेव्हा कौरव व पांडवांमध्ये युद्धजन्य स्थिती निर्माण झाली, तेव्हा युद्ध होऊ नये. त्यासाठी श्रीकृष्णाने शक्य ते प्रयत्न केले. परंतु दुर्योधनाच्या हट्टामुळे युद्ध ठळक शकले नाही. "या युद्धामध्ये मी शस्त्र हातात घेणार नाही. हिंसा अनिवार्य असेल पण अहिंसा हीच श्रेष्ठ आहे, हिंसेने कोणाचेच भले होणार नाही. म्हणून मी हिंसेच्या पक्षात असणार नाही",^६ असा संदेश श्रीकृष्णाने लोकांना दिला. कृष्णानंतर येतो वर्धमान महावीर व गौतम बुद्धाचा काळ, जैन आणि बौद्ध धर्मात अहिंसेची प्रतिष्ठा वाढवली. इ.स. पूर्व 261 मध्ये कलिंग युद्धातील नरसंहार पाहून सम्राट अशोकाचा हिंसेवरील विश्वास उडाला व तो अहिंसेचा पुजारी बनला. अहिंसा हि जैन धर्माचा प्राण आहे. महात्मा गांधींनी अहिंसा जनमानसात रुजविण्यासाठी अहिंसेला गती दिली. गांधी म्हणत सत्य आणि अहिंसेचा उपयोग केवळ व्यक्तिगत नव्हे. तर सार्वजनिक जीवनातही तेवढाच महत्वाचा आहे. अहिंसेचा उपयोग शास्त्रासारखाही होऊ शकतो. हिंसेच्या हत्यारापेक्षा ते अधिक शक्तीशाली आहे.

इंग्रजांविरुद्ध लढ्यात हिंसेचे नाव सुध्दा असता कामा नये. हा गांधींनी भारतीयांना दिलेला मोठा संदेश आहे. आपण फक्त शांतीने आणि अहिंसेने लढा देऊ शकतो.^७ कोणाचाही प्राण घेणे हे सर्वात मोठे पाप आहे. सर्वांनी देशांच्या स्वातंत्र्यासाठी लढले पाहिजे. हि लढाई आपण हत्यारांनी नव्हे तर अहिंसेने, शांतीने लढू अहमदाबाद आणि मुंबईमध्ये स्वदेशी व परदेशी मालावरील बहिष्काराच्या आंदोलनात 'महात्मा गांधी की जय' म्हणत दगडफेक झाली. तेव्हा गांधीजींना फार वाईट वाटले. कि आपल्या नावाने दंगे होत आहेत. तेव्हा लोकांना त्यांनी समजावले, हिंसेने मिळालेल्या स्वातंत्र्याची मला मुळीत जरूर नाही.^८ कारण यामध्ये गांधी आणि अहिंसा दोघांचाही पराजय आहे. गांधींना अभिप्रेत असलेली अहिंसा लोकांमध्ये रुजली नव्हती. ब्रिटीशांचा अत्याचार निमुटपणे सहन करून शांत राहणे ही अहिंसेची खरी कसोटी आहे. असहकार आंदोलनात चौरीचौरा येथील हिंसक घटनेने गांधी दुःखी झाले व त्यांनी लढा बंद केला. व म्हणाले हिंसेच्याद्वारे म्हणजेच एका माणसाला मारून देखिल किंवा त्रास देऊन मिळविलेल्या स्वातंत्र्याचा माझ्या मते काहीही उपयोग नाही. अशा तऱ्हेने स्वातंत्र्य होण्यापेक्षा तर गुलामी हजारपटीने चांगली.^९ हिंसेने मिळालेले स्वातंत्र्य टिकणारे नाही ही गांधीजींची धारणा होती. देशातील जातीय दंगे थोपविण्यासाठी गांधींनी 'शांतीसेना' उभारण्याचा प्रयत्न केला होता. ही कदाचित गांधींची अवास्तव महात्वाकांक्षा असेल, परंतु अहिंसेच्या पायावर जर आपणास यश मिळवायचे असेल तर कोणत्याही परिस्थितीला शांतीमयतेने तोंड देण्याची शक्ती वाढवावी लागेल. विश्वशांती आणि नवीन निर्माण होणार्या जागतिक व्यवस्थेला हे भारताचे मोठे साध ठरेल.^{१०}

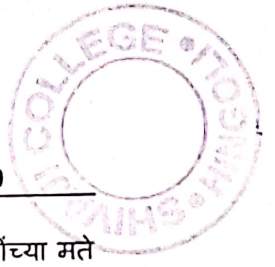
महात्मा गांधींनी अहिंसक तत्वाला सत्याग्रह व उपवासाची जोड लावली आहे. अहिंसक शत्रागारातील उपहास हे सत्याग्रहाच्या बरोवरीचे हत्यार. गांधी म्हणत "माझ्यात सत्य अगोदर आले. अहिंसा मागून आली. आणि सत्यासाठी मी अहिंसेचा बळी द्यायला कचरणार नाही",^{११} म्हणजे गांधी अहिंसेची प्रतारणा करीत आहेत. असे नाही तर सत्य आणि अहिंसा ह्या एकाच

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 28, Vol. 1
March 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

नाण्याच्या दोन बाजू असल्या तरी बिंदू मात्र वेगळा आहे. असे त्यांना सांगायचे आहे. अहिंसा म्हणजे काय ? तर गांधींच्या मते "कुणाची हिंसा करू नये, कुणाला मारू नये",¹³ मनात क्रोध, राग, व्देश ठेवला तरी हिंसाच म्हणता येईल. अहिंसेचे पालन करणे सरळ तर नाहीच अहिंसा शुरांचा मार्ग आहे. घाबरटाचे काम नाही दुर्बलांचा अहिंसेमध्ये मुळीच समावेश होऊ शकत नाही. सर्वांनी बलवान बणावे, म्हणजे खरे अहिंसक बनता येईल. अहिंसेचे शिक्षण हे भिऱ्या लोकांकरिता नाही. तुम्ही बहादूर बनून, कष्ट करून आणि सत्याने वागून आपल्या देशाची आणि त्याद्वारे जगाची सेवा करा.¹⁴ असा वेगळा अहिंसेचा विचार गांधींनी मांडला आहे. मी अहिंसक आहे. या बाबींचा आधार जर एखादा भिऱ्या व्यक्ती घेत असेल तर त्यास उद्देशून गांधी म्हणतात. "भ्याडाप्रमाणे पळून जाण्यापेक्षा लोक शस्त्रे घेऊन लढत आहेत. हे माझ्या अहिंसेस बसते",¹⁵ भारत छोडो आंदोलनात अहिंसक मार्गाने शेतकऱ्यांमध्ये प्रतिकार करण्याचा आत्मविश्वास महात्मा गांधींनी निर्माण केला.¹⁶ त्यामुळे हे आंदोलन सर्वव्यापी आंदोलन होऊ शकले, तद्नंतर इंग्रजांवरही जागतिक दबाव आल्याने त्यांनी भारतातून जाण्याचा निर्णय घेतला. या पाठीमागे गांधींच्या अहिंसक मार्गाचे मोठे यश आहे.

हिंद-स्वराज्य या ग्रंथामध्ये भारतीय स्वातंत्र्यासाठी शस्त्राचा उपयोग करणाऱ्या क्रांतीकारी, हिंसावादी संप्रदायाला उद्देशून गांधी लिहीतात. भारताच्या दुःखावर हिंसा उपया नव्हे; भारताची संस्कृती पाहता स्वसंरक्षणासाठी त्याला काही वेगळ्या उच्च प्रतीच्या शस्त्राची गरज आहे. ते शस्त्र गांधींना अहिंसेने अभिप्रेत होते.¹⁷ इंग्रजांनी भारतात जे साध्य केले ते हिंसेने साध्य केले. म्हणून आपणही हिंसेचा उपयोग करून तसेच मिळवू परंतु ते कामाचे नाही. त्याचे आयुष्य मोठे नाही. त्यामध्ये स्थिरता, शांतता, मानवता, समता, बंधूता असणार नाही. साध्य आणि साधन यांचा फार मोठा संबंध असतो. हिंसेने मिळविलेले स्वातंत्र्य चिरकाळ टिकणारे नाही. हे म्हणजे "धोतर्याचे रोप लावून मोगऱ्याच्या फुलांची इच्छा बाळगण्यासारखे आहे",¹⁸ 'साधन हे बीज आहे आणि साध्य हे झाड आहे' पेराल ते उगवेल, सैतानाची भक्ती करून ईश्वर भजनाचे फळ मिळणे शक्य होणार नाही. शस्त्रबळापेक्षा दयाबळ हे अधिक सामर्थ्यवान असते शस्त्रात हानी आहे, दयेत हानी मुळीच नाही.

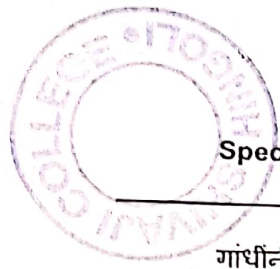
माकडांमुळे शेतीतील नूकसान टाळण्यासाठी शेतकरी माकडांना गोफणीने हाकलीत. त्यामुळे माकडे गांधींच्या आश्रमातील शेतीकडे वळले. परिणामी आश्रमातील शेती नुकसानीत यायला लागली. ही बाब गांधींना कळली. तेव्हा या अहिंसक महात्म्याने पंचमहालाधून धनुष्यबानधारी भिल्ल बोलावले. व या माकडांना बाणांनी वेळ प्रसंगी घायाळ करण्याची परवानगी सुध्दा त्यांनी दिली.¹⁹

म्हणजे महात्मा गांधी किती व्यवहारी होते हे हि यावरून सिध्द होते. त्याचबरोबर प्रसंगानुरूप कोणत्या घटनेतून हिंसा व अहिंसा होते. हा त्यांचा व्यवहारी दृष्टीकोण मोठा आहे. जीवदयेपक्षा गांधीजींची ही अहिंसा अगदी वेगळ्या प्रकारची होती. अहिंसेवर विश्वास असणाऱ्या व्यक्तीने स्त्रियांच्या शिल रक्षणार्थ शस्त्र उचललेच पाहिजे. याप्रसंगी जर तुम्ही मी अहिंसक असल्याचा आव आणत असेल तर तो धर्म आणि मानवतेचा अपराधी ठरेल.²⁰ गांधी म्हणत छेड काढणाऱ्या किंवा अत्याचार करणाऱ्या गुंडांचा स्त्रियांनी मिळेल त्या साधनांने प्रतिकार करावा, हा संदेश देऊन स्त्रियांना गांधींनी विचारले. "तुमच्यापाशी हाताची नखे, पायात चप्पल आणि चावा घ्यायला दात तर आहेत?" गुजरात विदयापीठातल्या मुलींना गांधींनी सल्ला दिला कि "बलात्काराचा प्रसंग असेल तेव्हा तुम्ही सुरा वापरला तरी त्यात आक्षेपार्थ काही नाही. त्या वेळी तुमच्या बाबतीत ती अहिंसाच ठरेल"²¹ कारण भ्याड माणसाला आपल्या अहिंसेमागे दड द्यायला गांधी तयार नव्हते. अहिंसा म्हणजे छळ करणाऱ्यांपुढे, आक्रमकांसमोर मान तुकविणे नव्हे; अहिंसेत प्रतिघात अभिप्रेत आहेच, हे भारताने जगाला दाखवून द्यावे, अशी गांधींची इच्छा होती.

पाकिस्तानबाबत महात्मा गांधींची भुमिका स्पष्ट होती. पाकिस्तान अट्टाहास करीत असेल तर मग भारतीय संघराज्याला पाकिस्तान विरुद्ध युध्द पूकारणे भाग पडेल. कारण "स्वातंत्र्य हिंदुस्थानचे आदय कर्तव्य आत्मरक्षण करणे हेच राहिल."²² खरे म्हणजे अहिंसेचे प्रत्यक्ष आचरण करणे या विकारी व झगडेखोर जगात किती बिकट असते हे मी प्रत्यक्ष पाहतोच आहे. ती एक अग्निपरिक्षा आहे. हे गांधीचे विचार राष्ट्ररक्षणार्थ आहे, असे दिसून येते. राष्ट्ररक्षणार्थ आपल्या सैनिकांना रक्त सांडले. तरी अश्रू न ढाळता सैनिकांचा गौरव करणे हे गांधींच्या अहिंसेत मोडणारे सुत्र आहे. परंतु युध्द होऊच नाही हा विचार त्यांनी सदैव रुजविण्याचा प्रयत्न केला आहे. अणूबॉम्बने हिरोशिमाला भस्मसात केले. तेव्हा गांधी स्वतःलाच म्हणाल की, "आताही जगाने अहिंसेचा स्विकार केला नाही, तर मानव जातीची आत्महत्या हा त्याचा निश्चित परिणाम असेल."²³ शस्त्र व युध्दाने सर्व जग जिंकण्यापेक्षा मनाचे विकार जिंकणे मला कठीन वाटते. अहिंसा नम्रतेची पराकाष्ठा आहे.²⁴ नम्रतेसाठी मन स्वच्छ करणे गरजेचे आहे. युध्द टाळणे अशक्य युध्द टाळण्यासाठी समताधिष्ठित समाज निर्माण होणे अपेक्षित आहे. विषमतेवर आधारित समाज कधीच अहिंसक राहू शकत नाही. अशी गांधींची धारणा होती.²⁵ म्हणून आर्थिक विषमता नष्ट करण्याकडे त्यांनी अधिक लक्ष दिले.

महात्मा गांधींनी अहिंसेला कोटीजन-व्यापी आंदोलनाचे रूप देऊन, अहिंसेला युध्दाच्या मैदानात उभे केले, व तीचा उपयोग भारतीय स्वातंत्र्य मिळवून देण्यासाठी केला. गांधींनी इंग्रजांना बजावले की, "आम्हाला गुलाम करण्याचा तुम्हाला कुठलाही अधिकार नाही. तुमच्या अन्यायाचा आम्ही विरोध करू पण हिंसेने नव्हे, सत्य आणि अहिंसेने. तुम्हाला गोळ्या चालवायच्या आहेत? चालवा, लाठीचार्ज करा, तुरुंगात डांबा, आम्ही तुमच्याशी वाकडें शब्दसुध्दा बोलणार नाही. आमच्या मनात तुमच्याविषयी संताप, चीड, राग, व्देश नाही. प्रेमच आहे. खरे म्हणजे गांधींनी अहिंसेचे 'समर्थन' केले."²⁶

PRINCIPAL

गांधींनी सर्व जगाला शांततेचा संदेश दिल्याने त्यांना महात्मा ही पदवी जनमानसाने प्रदान केली. तेव्हा गांधींनी आपल्या आत्मकथनामध्ये नमूद केले की, 'आपण संत किंवा संन्याशी नसून आपणाला कोणी महात्माही म्हणू नये.'^{३०} महात्मा पदवीपेक्षा सत्य मला अनंत पटीने प्रिय आहे. मी महात्मा नसून अल्पात्मा आहे. माझ्याबद्दल मी केवळ एवढाच दावा करू शकतो की, अहिंसेसारख्या महान वृत्तांना ओळखण्याकरिता आणि त्यांचा कार्या-वाचा-मनाने संपूर्ण पालन करण्याकरिता मी सतत प्रयत्नशील असतो.^{३१} तर महात्मा गांधींचे चरित्रकार बी. आर. नंदा म्हणतात, कदाचित कोण्याही सेनापतीने युद्धभूमीवर जेवढी संकटे झेलली नसतील तेवढी महात्मा गांधी या अहिंसक सैनिकाने झेलली आहेत. बाबा आमटेंनी म्हटले की, "गांधींचे महात्म्य सांगून गांधी सांगता येणार नाही, आणि उदयाच्या पिढ्यांना त्यांची ओळख पटण्यासाठी क्वचित कॉम्प्युटर लागेल. पण काळाच्या भाळावर उमटलेली ती तस युगमुद्रा कोणत्याही इतिहासाला पुसून काढता येणार नाही", आज आमटेचे मत सत्य होतांना दिसत आहे.

जगाने गांधींची या सहस्रातील सर्वश्रेष्ठ महामानव म्हणून निवड केली आहे. भारतीयांना याची फारसी जाणीव नाही. म्हणून तर जर्मनीतील प्राध्यापकाने 'महात्मा गांधी इन्फरमेशन सेंटरची' स्थापना करतांना म्हटले, आम्ही गांधींना येथे स्थापित करू नंतर भारतात एक्सपोर्ट, निर्यात करू, कारण भारतात एम्पोर्टेड आयात केलेल्या वस्तूच आवडतात.^{३२} परंतु आजच्या स्थितीमध्ये मात्र आमटेच्या मतानुसार आज मात्र गांधींचे महत्त्व भारतीय जनमानसातही मोठ्या प्रमाणात रुजत असलेले दिसून येते.

आजच्या स्थितीमध्ये राजकीय पक्ष आपल्या उद्दिष्टांच्या परिपूर्तीकरिता हिंसेचा अधिकाधिक उपयोग करत आहेत. ही खरी गांधींच्या अहिंसक विचाराची दिवाळखोरी म्हणून मान्य केली पाहिजे. गांधीजी म्हणत दुबळ्यांच्या अहिंसेचा काहीही उपयोग होऊ शकत नाही. भारताच्या शूरवीरांना अहिंसेचा अनूभव आहे. शुरांची अहिंसा ही जगातील सर्वात मोठी शक्ती आहे. असे मी वारंवार सांगत राहिलो तर त्याचा फारसा लाभ होणार नाही. त्यासाठी प्रत्येक स्त्री-पुरुषाने आपल्या आतला आवाज ओळखला पाहिजे. तरच न्यास अहिंसक विचाराची शक्ती काय याची जाणीव होईल.^{३३} अहिंसक मार्गाने स्वातंत्र्य मिळवून गांधींनी शुरविरतेची नवी परंपरा कायम केली. गांधींच्या अहिंसक विचाराचा वारसा सर्वसामान्यामध्ये पेरण्याची, निजपण्याची, वाढवण्याची व संवर्धन करण्याची आज नितांत गरज आहे. खरे म्हणजे 'स्व' स्वार्थामुळे मानव आज दिशाहीन झाला आहे. आपली वृत्ती विघातक आहे की, विधायक आहे. हे तपासून घेण्याची कोणाचीच मानसिकता नाही. त्यामुळे मानवजातीचे भविष्य धोक्यात आले आहे. वर्तमानस्थितीमध्ये गांधींच्या अहिंसा विचारावर चिंतन-मनन करून ते विचार आत्मसात करण्याची वेळ आली आहे. नसता भविष्य खडतर आहे.

निष्कर्ष

- 1) गांधीजींचे शरीर मारले जाऊ शकते, विचार मारले जाऊ शकत नाही. हे आज काळानेच सिध्द केले आहे.
- 2) गांधी म्हणजे कृतिशील श्रद्धेची मूर्ती, शाश्वताचा सनातन प्रवाह होय.
- 3) मजबूरी का नाम गांधी नसून मजबूती का नाम गांधी हे सिध्द झाले आहे.
- 4) नैराश्याच्या आणि भ्रमनिरासाच्या युगात गांधी म्हणजे आशेचे प्रेषित आहेत.

सारांश

आज महात्मा गांधींचे विचार जगामध्ये सर्वमान्य होतांना दिसत आहे. विश्वातील बहुतांश विदयापीठामध्ये गांधींचे विचार शिकविले जात आहेत. महात्मा गांधींना शुरांची अहिंसा अभिप्रेत आहे. दुबळ्यांना गांधी अहिंसेत स्थान देत नाही. शुरवीर-बलवान बनून अहिंसा तत्वाचे पालन केले पाहिजे हा मुळ उद्देश गांधींच्या अहिंसक विचाराचा आहे. अन्याय, अत्याचार करून बलवान होण्याला गांधी शूर मानत नाही. गांधींनी सांगितलेल्या अहिंसक मार्गाचा अवलंब केल्यामुळेच आपणास नोबल पारितोषक मिळाले आहे व हे नोबल पारितोषक आम्ही गांधींना अर्पण करित आहोत असे अनेक नोबल विजेते भारतीय व परराष्ट्रीय व्यक्ती यांनी म्हटले आहे. यावरून आजही गांधींच्या अहिंसक विचाराची आवश्यकता आहे हे स्पष्ट होते.

जगामध्ये अहिंसक मार्गाने अन्यायी, अत्याचारी प्रस्थापितांना नमविण्याचे अनेक उदाहरणे आहेत. इजिप्तमध्ये सताधीश होस्नी मुबारकला सामान्य जनतेने अहिंसक मार्गानेच सत्तेवरून खाली खेचले. म्यानमारमध्ये एका निःशस्त्र महिलेसमोर लष्करशाहीला झुकावे लागल. तर लिबिया या देशामधील राजेशाही जनतेने असहकार आंदोलनाने समाप्त केली. या सर्व परिवर्तनाच्या चळवळीमागे गांधी विचाराचा मोठा वाटा आहे. केवळ भारतातच नव्हे तर सर्व जगात 'शांतीदूत' म्हणून महात्मा गांधी यांना स्विकारले गेले आहे. म्हणूनच २ ऑक्टोबर २००७ मध्ये संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आमसभेत १९१ राष्ट्रांनी एकमताने ठराव मंजूर करून, तो ठराव पास केला की, ०२ ऑक्टोबर हा दिवस सर्व जगभर "जागतिक शांतता दिवस" किंवा 'अहिंसा दिवस' म्हणून साजरा करावा. यावरूनच महात्मा गांधी यांच्या अहिंसक विचारांची आज किती गरज आहे हे सिध्द होते.

संदर्भ सूची

- 1) नागोराव कुंभार, २०१२, महात्मा गांधीजींचे सामाजिक तत्त्वज्ञान, अरुणा प्रकाशन, लातूर, पृ. (प्रस्ता-८).
- 2) चंद्रशेखर धर्माधिकारी, २०१२, शोध गांधीचा, अक्षर प्रकाशन, मुंबई, पृ. २२.

PRINCIPAL
HINGOLI COLLEGE, HINGOLI

- 3) गांधीजी, 2012 हिंद स्वराज्य, परधाम प्रकाशन, पवणार, आ. आठवी, , पृ. 24.
- 4) विनोबा (संपा. कंतीसिंह), 2013, गांधी जसे पाहिले जाणले विनोबांनी, परधाम प्रकाशन, पवणार, पृ. 23.
- 5) मनुबहेन गांधी, 2011, बापू माझी आजी, नवजीवन प्रकाशन मंदिर, अहमदाबाद, जूलै पृ. 29.
- 6) मुरलीधर शाह (संपा), 2011 गांधी गंगा, गांधी रिसर्च फाऊंडेशन, जळगांव, , पृ. 77.
- 7) प्रभाकर मंगळवेढेकर (अनू), 2011, गांधी बापू, नवजीवन प्रकाशन मंदिर, अहमदाबाद, पृ. 29.
- 8) किता पृ. 31.
- 9) किता पृ. 32.
- 10) किता पृ. 47.
- 11) महात्मा गांधी, 2013, माझ्या स्वप्नातील भारत, सांकेत प्रकाशन, पूणे, पृ. 103, 119.
- 12) श्रीपाद केळकर, 2007, एकला चलो रे, ग्रंथनिर्मिती केंद्र य.च.म. मुक्त विद्यापीठ नाशिक, पृ. 57.
- 13) जुगतराय दवे, 2011, गांधीजी, नवजीवन प्रकाशन मंदिर, अहमदाबाद, पृ. 59.
- 14) आपटे गुरुजी, गांधीची गोष्ट, कौन्टिनेन्टल प्रकाशन, पृ. 139.
- 15) डोळे ना.य., 1998, हैदाबादचा स्वातंत्र्य संग्राम, ग्रंथाती प्रकाशन, इंडीयन एज्युकेशन सोसायटी, दादर- मुंबई, प. आ. पृ. 26.
- 16) बिपिनचंद (अनू. डॉ. एम. वि. काळे), 2003 इंडियाज स्ट्रगल फॉर इंडीपेंडन्स, के. सागर पब्लिकेशन्स, पूणे, , पृ. 429.
गांधीजी, हिंद स्वराज्य, पूर्वोक्त, पृ. (प्रस्ता-3).
- 17) किता पृ. 52-54.
- 18) मुरलीधर शाह (संपा), गांधी गंगा, पूर्वोक्त, पृ. 51.
- 19) गांधीजी (संपा), हिंदी नवजीवन, 5-11-1925, पृ. 96.
- 20) श्रीपाद केळकर, एकला चलो रे, पूर्वोक्त, पृ. 58.
- 21) किता पृ. 59.
- 22) प्यारेलाल, 1958, तास्ट फेज, खंड-2, नवजीवन प्रकाशन मंदिर, अहमदाबाद, पृ. 801.
- 23) गांधीजी, 2005, सत्याचे प्रयोग, नवजीवन प्रकाशन मंदिर, अहमदाबाद, आ. 14 बी, पृ. 474.
- 24) खेर वी. बी. (संपा), इकोनॉमिक एन्ड लाईफ रिलेशन्स, खंड-1, नवजीवन प्रकाशन, पृ. 112
- 25) मुरलीधर शाह, गांधी गंगा, उपरोक्त, पृ. 78
- 26) चंद्रशेखर धर्माधिकारी, शोध गांधीचा, पूर्वोक्त पृ. 15.
- 27) गांधीजी (संपा), हिंदी नवजीवन, पृ. 84.
- 28) चंद्रशेखर धर्माधिकारी, शोध गांधीचा, पूर्वोक्त पृ. 235.
- 29) महात्मा गांधी, 29-6-1947, हरिजन सेवक, हिंदी साप्ताहिक, पृ. 177.

PRINCIPAL
Shivaji College, HINGOLI